

En ungdomsskole som tar hensyn til kjønnsforskjeller

Av Mats Kirkebirkeland, rådgiver i Civita

Innledning

Den 8. februar 2022 vedtok Stortinget å be regjeringen gjennomføre en helhetlig ungdomsskolereform.

Storingsvedtaket kom som følge av et representantforslag fra Høyre som ble fremmet i oktober 2021, etter at partiet gikk til valg på å gjennomføre en helhetlig ungdomsskolereform som skal ta sikte på å øke læring, trivsel og motivasjon i ungdomsskolen.^{1,2}

Forslaget fikk flertall med stemmene fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet, SV og Rødt, mens et mindretall, bestående av Høyre, Frp og Venstre, gjorde et lignende vedtak, men med en noe annen ordlyd. Forskjellen handlet primært om når en ungdomsskolereform skal gjennomføres.³

Det er altså ikke noen stor politisk uenighet om behovet for å gjennomføre en ungdomsskolereform. Støre-regjeringen skrev om behovet for en ungdomsskolereform i Hurdalsplattformen som ble lagt frem i oktober 2021.⁴

Formålet med dette notatet er å bidra til diskusjonen om og komme med innspill til den kommende ungdomsskolereformen med spesiell vekt på kjønnsperspektivet. Det er nemlig noen særskilte problemer og forskjeller mellom gutter og jenter som oppstår på ungdomstrinnet.

Stoltenbergutvalget (NOU 2019:3), som undersøkte kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp – og hvor jeg var medlem – pekte blant annet på biologisk modenhet som en av flere årsakshypoteser som kan forklare hvorfor jenter gjør det bedre enn gutter på skolen. Kjønnsforskjellene er nemlig størst og øker idet elevene går fra barnetrinnet til ungdomstrinnet og senere til videregående opplæring.

I dette notatet gjennomgås de viktigste funnene og forslagene fra Stoltenbergutvalget, med vekt på biologiske forhold som kan være relevante for diskusjonen om en ungdomsskolereform.

Til slutt presenteres en konkret liste over tiltak som kan være relevante for diskusjonen om ungdomsskolereform. De fleste tiltakene er hentet fra Stoltenbergutvalgets utredning.

Kort situasjonsbeskrivelse

Kunnskapsgrunnetilaget til Stoltenbergutvalget viser at kjønnsforskjellene i opplæringsløpet er betydelige og får konsekvenser for videre utdanning, arbeid, helse og familiesituasjon. Dette er en samfunnsutfordring.⁵

Jenters forsprang i forhold til gutter begynner allerede før skolealder. En norsk studie finner for eksempel at jenter så tidlig som i treårsalderen har noe bedre språkforståelse og språkproduksjon enn gutter på samme alder (Stangeland, Lundetræ & Reikerås, 2018).⁶

Men selv om de biologiske forskjellene mellom gutter og jenter trolig er til stede fra småbarnsfasen av, øker kjønnsforskjellene utover i skoleløpet.

En internasjonal metastudie av 369 studier fra en rekke land for årene 1914 til 2011 (Voyer & Voyer, 2014) konkluderer med at jentene gjennomgående fikk bedre skolekarakterer enn guttene. Studien konkluderer videre med at kjønnsforskjellene i skolekarakterer er størst på ungdomstrinnet og i videregående opplæring. I språk, matematikk og realfag økte kjønnsforskjellene i skolekarakterer i jenters favør mellom barnetrinnet og ungdomstrinnet, mens kjønnsforskjellene i de samme fagene ble mindre mellom videregående opplæring og høyere utdanning. Samme tendens finner man i Norge.

Dersom man undersøker kjønnsforskjeller i lesing ved å sammenligne forskjellene i resultatene i PIRLS-, PISA- og PIAAC-undersøkelsene, som gjennomføres ved ulike aldre, finner man at kjønnsforskjellene i lesing er størst i ungdomsskolealderen, før de reduseres betydelig i voksen alder.

I regning gjør guttene det bedre enn jentene i gjennomsnitt i både TIMSS, PISA, på nasjonale prøver og i PIACC. Likevel får jentene i gjennomsnitt bedre eksamens- og standpunktkarakter på ungdomstrinnet.⁷

Biologiske kjønnsforskjeller

Biologiske kjønnsforskjeller i fysisk modenhet og hjernefunksjon og -utvikling mellom gutter og jenter kan være en forklaring på kjønnsforskjeller i skoleresultater. At gutter og jenter, i løpet av skolegangen, gjennomgår puberteten, med de endringer dette innebærer fysisk, kognitivt og sosialt, påvirker nok også. Forekomsten av og type psykiske vansker og lidelser, personlighet og genetikk kan også forklare situasjonen.

Generelt har jenter i større grad såkalte internaliserende lidelser, som angst og depresjon, mens gutter har mer eksternaliserende vansker som adferdsvansker, autisme og ADHD. Stoltenbergutvalget peker på at det kan virke som om eksternaliserende vansker har en mer negativ betydning for skoleprestasjoner enn internaliserende vansker, ved at de griper mer forstyrrende inn i undervisning og læringsaktiviteter.

Genetikk

Genetikk er også en viktig faktor som bidrar til å forklare utdanningsprestasjoner, og det kan ha mer å si for menn enn for kvinner. Jevnt over forklarer genetiske forskjeller i underkant av 50 prosent av variasjonen i psykologiske trekk (Polderman mfl., 2015). Men betydningen av gener for disse trekkene kan variere i styrke og form gjennom livsløpet, mellom kjønn og mellom ulike samfunn. Selv om det er usannsynlig at gener direkte påvirker trekk som er avhengige av kultur og politikk, som skoleprestasjoner, kan genetikk henge sammen med skoleprestasjoner via andre trekk, som personlighet og intelligens. For eksempel ser man til dels de samme genetiske faktorer samvariere med planmessighet og skoleprestasjoner (Luciano, Wainwright, Wright & Martin, 2006).

Personlighetstrekk

Jenter skårer høyere på personlighetstrekket planmessighet, altså om du er ryddig og organisert, som, sammen med selvdisciplin, har omtrent like stor betydning for skoleprestasjoner som generell intelligens. Disse faktorene kan, ifølge noen studier, forklare om lag halvparten av kjønnsforskjellene i skoleprestasjoner.

Professor Fartein Ask Torvik ved Folkehelseinstituttet, som forsker på kjønnsforskjeller i skolen, trekker også frem planmessighet som en faktor som kan forklare kjønnsforskjellene. For eksempel at planmessigheten blir sterkere med alderen for begge kjønn, men at planmessigheten hos menn stort sett ligger lavere enn hos kvinner gjennom hele livet. Men når jenter og gutter kommer i puberteten, skjer det et fall i planmessigheten hos begge kjønn. Dette er nok noe alle tenåringsforeldre kjenner godt til. Fallet i planmessighet under puberteten er sterkere for gutter enn for jenter.⁸

Kognitivt evnenivå

Det er også store forskjeller i biologiske faktorer som ligger til grunn for våre kognitive, sosiale og psykologiske egenskaper. For eksempel er det en sterk sammenheng mellom generelt kognitivt evnenivå og skoleprestasjoner. Men ettersom kognitivt evnenivå er omtrent det samme hos gutter og jenter, kan ikke dette i seg selv forklare kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner. Forskning viser heller ikke kjønnsforskjeller i generell intelligens fra skolealder og fremover.

Imidlertid finner enkeltstudier at jenter i gjennomsnitt har en tidligere utvikling av generelle kognitive ferdigheter enn gutter i småbarns- og førskolealder, noe som kan ha betydning for hvor mye kunnskap barn kan tilegne seg før skolestart og dermed ha et bedre utgangspunkt for videre læring på skolen.⁹

Hjernen

Hjernebarken blir tidligere ferdig utviklet hos jenter (10,5 år) enn hos gutter (14,5 år). og gråmaterien i hjernebarken er ferdig utviklet ett til to år tidligere hos jenter enn hos gutter (Lenroot mfl., 2007). I tillegg har jenter særlig hvitmaterievekst i midten av tenårene, mens gutter har kontinuerlig hvitmaterievekst i alle målte aldre (8–28 år).

Gråmaterien er viktig for å prosessere informasjon og spiller blant annet en viktig rolle i tenkning, hukommelse og oppmerksomhet, mens hvitmaterien sørger for overføring av informasjon til hjerneområder lenger unna.

Tidligere hvitmaterievekst i tenårene er derfor blant annet knyttet til raskere og mer effektiv respons og bedre evne å til å la være å utføre handlinger, mens senere hvitmaterievekst henger sammen med svakere prestasjoner i disse områdene (Simonds, Hallquist, Asato & Luna, 2014).

Det er også kjønnsforskjeller når hjernen er ferdig utviklet. Jenters hjerne er stort sett ferdig utviklet ved 20-årsalderen, mens gutters hjerne stort sett er ferdig utviklet ved 22-årsalderen.¹⁰

Men kjønnsforskjellene blir enda større når man ser på frontallappen. For jenter er frontallappene ferdig utviklet ved 22-23-årsalderen, mens gutters frontallapp er ferdig utviklet ved 25-26-årsalderen. Frontallappen er den delen av hjernen som blant annet hjelper oss til å vurdere risiko og konsekvenser, noe som blant annet kan forklare hvorfor unge gutter er overrepresentert i ulykkesstatistikken.¹¹

Stoltenbergutvalget understreker likevel at forskjellene mellom gutters og jenters hjerner ikke er stor, og for alle trekk er det betydelig overlapp mellom gutter og jenter. Dessuten pekes det også på det generelle fenomenet innen forskning at positive resultater blir publisert, mens studier som ikke finner forskjeller, ikke publiseres, noe som kan føre til en skjev fremstilling av virkeligheten. Dette gjelder også for hjerneforskning og for studier som ser på kjønnsforskjeller mellom hjerneaktivitet og kognitive egenskaper (David mfl., 2018).¹²

Pubertet og pubertetsutvikling

Pubertetsutvikling har en påvirkning på skoleresultatene. Særlig gjelder dette for gutter.

En britisk studie (Koerselman & Pekkarinen, 2018) som undersøkte selvrapportert pubertetsutvikling blant barn født i 1958, fant at sen pubertet henger sammen med langsommere utvikling i kognitive ferdigheter. Riktignok ble det her ikke kontrollert for kognitive evner før puberteten. For gutter fant forskerne at sen pubertetsutvikling i tillegg hang sammen med lavere inntekt i voksen alder. Denne sammenhengen var ikke like sterk for jenter. Likevel fant studien ingen sammenheng mellom fysisk modning og selvdisciplin eller egenskaper som motivasjon og innsats.

Men dersom man utelukkende ser på tidlig pubertet (alder for menarke), viser forskningen at dette er negativt for jenters skoleprestasjoner. For gutter, derimot, virker det som at tidlig pubertet kan ha en positiv sammenheng med utdanningsnivå og kognitive ferdigheter, men dette bygger på et lite antall studier som det er knyttet usikkerhet til.¹³

Den norske hjerneforskeren Christian Krog Tamnes gjorde en studie i 2018 sammen med kollegaer i Nederland, som undersøkte de dramatiske hormonelle endringene som er forskjellige hos jenter og gutter i puberteten og hvordan dette henger sammen med utvikling av hjernestrukturen. Når puberteten starter hos gutter, øker mengden testosteron veldig kjapt. Den øker også hos jenter, men ikke på langt nær så raskt. Endringene i testosteron i puberteten, som kan variere med hele fem år, hang sammen med utviklingen av flere hjernestrukturer. Men Tamnes peker på at de mangler studier som ser på de samme individene mange ganger og med hyppige mellomrom, noe som må gjøres for å fange opp de raske endringene som skjer på forskjellige aldre for forskjellige ungdommer.

Da Tamnes og forskerne fra Nederland studerte hormoner til ungdommer, fant de også veldig store forskjeller fra individ til individ, både hos gutter og jenter. Tidligere forskning har vist at gutter, generelt, varierer med enn jenter. Dette har blitt funnet i alt fra fødselsvekt, intelligens og personlighet, til hvor raskt man løper 60-meteren. I en senere studie med 1200 barn og ungdommer undersøkte de samme forskerne om dette også gjaldt for hjernen. I studien fant de, for første gang, at dette også gjaldt for hvordan hjernen så ut. Variasjonen var større hos gutter enn hos jenter.

Tiltak i ungdomskolen som tar hensyn til kjønnsforskjeller¹⁴

At puberteten inntreffer tidligere hos jenter enn gutter kan kanskje være en del av årsaken til kjønnsforskjellene i skolereresultater. Et av forslagene fra et mindretall i Stoltenbergutvalget var å ta hensyn til denne biologiske forskjellen ved å innføre fleksibel skolestart på barnetrinnet.

Flertallet (som jeg tilhørte) ønsket ikke å innføre fleksibel skolestart. Men dersom man virkelig skal ta hensyn til biologiske forskjeller i modenhet mellom gutter og jenter som en faktor som forklarer kjønnsforskjellene i skolereresultater, burde man kanskje foreslå å innføre fleksibel skolestart på ungdomstrinnet og ikke på barnetrinnet?

Forslaget er ikke bokstavelig ment, ettersom det vil møte de samme motargumentene som forslaget om innføring av fleksibel skolestart på barnetrinnet. Spørsmålet er med andre ord kun

stilt for å understreke poenget om at de biologiske forskjellene mellom jenter og gutter er størst på ungdomstrinnet. Likevel finnes det enkelte mindre «radikale» tiltak enn utsatt skolestart, som tar hensyn til ulik pubertetsutvikling mellom gutter og jenter.¹⁵

Søvn og senere skolestart på ungdomstrinnet

Man vet at for lite søvn korrelerer med lavere kognitiv funksjon. Forskning viser at norske tenåringer sover to timer for lite i ukedagene (Hysing mfl., 2013). En forklaring på dette kan være at døgnrytmen forskyves i tenårene (Carskadon, Vieira & Acebo, 1993). Her er det også kjønnsforskjeller. Gutter rapporterer at de legger seg senere enn jenter, mens jenter i større grad rapporterer at de sliter med søvnløshet (Hysing mfl., 2013).

Kan det tenkes at tiltak som tar hensyn til at tenåringer trolig sover for lite og har en forskjøvet døgnrytme, kan forbedre ungdomsskolen? Særlig har forskjøvet/forsinket skolestart vært foreslått som et tiltak.

Det er særlig i USA at det er gjort studier og forsøk med forsinket skolestart. Stoltenbergutvalget peker blant annet på forskning (Heiddel og Norris, 2017) som finner at det å flytte skolestart til senere på dagen fører til en forbedring, særlig i matematikk, for eldre barn. Den finner at for jenter slår denne effekten inn rundt 11-årsalderen og for gutter rundt 13-årsalderen, noe som sammenfaller med den alderen da gutter og jenter går inn i puberteten.

Annen forskning fra USA finner en positiv sammenheng mellom senere starttidspunkt og skoleresultater for jenter. Jenter som går på skoler med senere start om morgenen, får mer søvn og bedre skolekarakterer, særlig i lesing, men ikke i matematikk. Gutter som går på skoler med senere starttidspunkt sover derimot ikke mer, og får heller ikke bedre skoleresultater, enn gutter som går på skoler med tidligere oppstart om morgenen (Groen & Pablonia, 2017).

Flertallet av studiene som Stoltenbergutvalget undersøkte, handlet om å forskyve det tidspunktet som tenåringer starter på skolen. Men det er lite som tyder på at forskjøvet oppstartstidspunkt i større grad vil gagne gutter. Det vil snarere være mer positivt for jenter.¹⁶

Ettersom Stoltenbergutvalgets mandat handlet om å foreslå tiltak som kunne bidra til å redusere kjønnsforskjellene, var forslaget om senere skolestart et tiltak som ikke ble foreslått av utvalget.

Men ettersom senere skolestart trolig kan ha en positiv effekt på jenter, men ingen negativ effekt på gutter, bør det kanskje bli vurdert som et tiltak i den kommende ungdomsskolereformen?

I en artikkel på forskning.no uttaler John Axelsson, professor i søvnavitenskap ved Stockholm Universitet, at det finnes vitenskapelig grunnlag for at senere oppstartstidspunkt på skolen hjelper mange ungdommer. Axelsson peker på amerikanske studier som viser mer oppmerksomhet i timene, at det blir roligere i klasserommet, og at elevene får bedre karakterer.¹⁷

Forskere ved UiB undersøkte hvordan senere start på mandager i to måneder påvirket tiende-klassinger på en norsk skole (Vedaa mfl. 2011). Resultatene ble sammenlignet med en annen skole

der elevene begynte klokken 08.30 hver dag. UiB-forskerne konkluderte med at senere start første mandagstime kan gjøre at elever i ungdomsskolen sover mer og blir mer oppmerksomme i de første timene. Men selv om de fant fordeler ved å forskyve første time, kunne de ikke si sikkert om fordelene varte hele uken. Mer forskning med flere elever over en lenger tidsperiode trengs for å kunne anbefale å innføre en senere første time på ungdomsskolen.¹⁸

Mari Hysing ved Uni Research Helse i Bergen, som var en av forskerne bak studien som fant at norske ungdommer sover for lite, peker på særlige forhold i den norske skolen som kanskje bør hensyntas. For eksempel er det mange norske ungdommer som må opp grytidlig for å komme seg til ungdomsskoler og videregående skoler langt unna der de bor. Det er også stor variasjon i når skolen begynner fra dag til dag i en skoleuke, noe som er uheldig for å utvikle regelmessige søvnrutiner. Elektroniske oppgaveinnleveringer med frist ved midnatt og sene treninger i idretten er andre forhold som kan påvirke norske ungdommers søvnrutiner negativt.

Nylig innførte California, som den første delstaten i USA, et påbud om at alle offentlige «middle schools» (11–14 år) skal begynne skoledagen senest klokken 8.30, noe som er en halvtime senere enn de fleste offentlige skoler i andre delstater.¹⁹

Utforskende frivillig 11. skoleår, efterskole og produksjonsskole

Dagens utdanningsstruktur bestemmer når elevene tar sitt utdanningsvalg. Spesielt viktig er overgangen mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring. Men ettersom ungdommers utvikling skjer i ulikt tempo, spesielt for gutter, innebærer dette at ikke alle elever er klare for å ta sitt utdanningsvalg i 10. klasse.²⁰

Stoltenbergutvalget diskuterte flere forslag til hvordan overgangen mellom ungdomstrinnet og videregående opplæring kunne tilpasses bedre til de biologiske forskjellene mellom jenter og gutter.

Blant annet foreslo utvalget å flytte vurdering og karakterbasert opptak fra 10. klasse til Vg1. Dette betyr at elevene får terminkarakterer i 10. klasse, mens standpunktkarakterer og avsluttende eksamen flyttes til etter Vg1. Elevene skal da kunne velge mellom et yrkesfaglig og studieforberedende grunnkurs, samtidig som det innføres et utprøvningsfag, der elever får testet utdanningsretninger i tidsavgrensede moduler, før de bestemmer seg for hvilken linje og skole de søker seg til på videregående opplæring.

Utvalget foreslo også å åpne for at elever kan forbedre standpunktkarakterer som privatist, slik som det i dag har kommet flere private undervisnings- og eksamenstilbud som gjør det mulig å forbedre karakterer i videregående opplæring.

Ingen av de to ovennevnte forslagene ble anbefalt som tiltak av utvalget. Men utvalget anbefalte et tredje forslag, nemlig å innføre et frivillig 11. utforskende skoleår med mulighet for forbedring av karakterer.²¹

Inspirasjonen til dette tiltaket kommer fra Danmark, som har en lang tradisjon med et lignende tilbud, kalt efterskole, og som har bakgrunn fra folkehøyskolebevegelsen.²² Danske ungdommer kan

fra 14-årsalderen erstatte ett eller to skoleår på ungdomstrinnet med et utforskende skoleår på en efterskole, som fungerer som en internatskole, der elevene bor og får undervisning på skolen. På efterskolen kan man i tillegg til de vanlige skolefagene også dyrke interesser innen sport, musikk, kreative fag og så videre.^{23,24}

Mellom 40 og 60 prosent av alle elever går på efterskole.²⁵ I skoleåret i 2020/21 hadde den danske efterskolen 30.700 elever.²⁶

En undersøkelse som den danske Efterskoleforeningen har gjennomført, viser at det er 11 prosent høyere sannsynlighet for at elever som har tatt 10. klasse på efterskole, gjennomfører det som i Danmark heter ungdomsutdanning, som kan sammenlignes med videregående opplæring i Norge, enn dersom man har gjennomgått et normalt skoleløp på ungdomstrinnet.

Flere danske skoler tilbyr også et ekstra 10. skoleår, ofte som efterskole. Dette er organisert som egne skoler med egne lærere og er et tilbud til elever som ønsker et ekstra grunnskoleår. Omtrent 50 prosent av de danske elevene tar et slikt ekstra skoleår.

En evaluering gjennomført av Senter for praksisrettet utdanningsforskning (SEPU) på oppdrag fra Kunnskapsdepartementet viser at et frivillig skoleår etter grunnskoleopplæring er vellykket i Danmark. Elever som gjennomfører et frivillig ekstra 10. skoleår, har høyere sannsynlighet for å fullføre ungdomsutdannelsen (videregående opplæring) enn elever som gikk direkte fra 9. klasse til ungdomsutdanning. I Norge er sannsynligheten for å fullføre videregående opplæring mindre enn 50 prosent, dersom man har et gjennomsnittlig karaktersnitt fra ungdomsskolen som er 3 eller lavere. Det er særlig denne elevgruppen som man finner mange av i et frivillig 10. klasses tilbud i Danmark. Forskerne anbefaler innføring av et frivillig ekstra skoleår også i Norge, basert på funnene i Danmark, riktignok med en rekke forutsetninger.²⁷

En viktig og stor forskjell mellom skolesystemet i Danmark og Norge er at danskene har en 9-årig grunnskoleutdanning, mens Norge har en 10-årig grunnskoleutdanning. Danske elever begynner på skolen når de er syv år, mens norske elever begynner på skolen når de seks år. Altså er ikke erfaringene og resultatene med et frivillig ekstra skoleår etter ungdomsskolen i Danmark direkte overførbare til norske forhold.

Et mindretall i Søgner-utvalget ønsker å gjeninnføre en 9-årig grunnskole, men med 10 års obligatorisk skolegang. Forslaget innebærer at grunnskolen avsluttes ved 9.-klasse, og der første år av videregående opplæring gjøres obligatorisk. En slik modell kan også kombineres med et tilbud om en slags norsk versjon av de danske efterskolene eller et frivillig ekstra grunnskoleår som alternativ til å starte med videregående opplæring rett etter grunnskolen.²⁸

I Bergen ble Hyssingen produksjonsskole etablert i 2015. Produksjonsskolens idé er å skape et praktisk læringsgrunnlag som kan gi ungdom lyst, mulighet og kompetanse til å gjennomføre en videregående utdanning eller klare seg på arbeidsmarkedet. Tilbudet er rettet mot 16–21-åringer som har droppet ut av skolen. Videreføringsstatistikken viser at 85 prosent av ungdommene som fullførte tiden sin på Hyssingen, har gått videre til en form for fremtidsbyggende aktiviteter – eksempelvis skolegang, læreplass eller arbeid.^{29, 30}

Utdanningsvalg og livsmestring

Kunnskapsgrunnlaget til Stoltenbergutvalget viser at sosiale og emosjonelle ferdigheter påvirker elevenes læring gjennom blant annet evnen til selvregulering. Jenter har, allerede fra småbarns-alderen og gjennom skoleløpet, en bedre evne til selvregulering enn gutter. Dette kan være med på å forklare hvorfor jenter får bedre skolekarakterer og gjennomfører høyere utdanning i større grad enn gutter. Utvalget mente at mer vektlegging av livsmestring og psykisk helse i grunnskolen kan virke forebyggende og forbedre evnen til selvregulering.

I forbindelse med den siste fagfornyelsen, som innebar at grunnskolen fikk et nytt læreplanverk i 2020, skal det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring integreres i alle fag der det er relevant. Det tverrfaglige temaet skal også omfatte sosiale og emosjonelle ferdigheter og psykisk helse.

Stoltenbergutvalget uttrykte frykt for at slike tverrfaglige temaer ikke finner en naturlig plass i fagene, får en teoretisk innretning, eller at elevene ikke oppfatter sammenhengene mellom relevante kompetansemål i de ulike fagene. Utvalget pekte også på risikoen for at lærerne i de ulike fagene har lite eierskap til gjennomføring av tverrfaglige temaer. I tillegg var det grunn til å tro at lærerne på ungdomstrinnet ikke vil ha tilstrekkelig faglig kompetanse til å ivareta formålet med det tverrfaglige temaet på en god nok måte.

Samtidig viser evaluering av det obligatoriske faget *utdanningsvalg* på ungdomstrinnet, hvor elevene blant annet skal gjøres bedre rustet til å ta gode utdannings- og yrkesvalg, at faget oppleves diffust og utydelig. Lærerne er usikre på nytteverdien av faget, og elevene synes i liten grad at faget forbereder dem for videregående opplæring og valg av yrkesveier.^{31, 32}

Stoltenbergutvalget foreslo derfor å erstatte faget *utdanningsvalg* på ungdomstrinnet med faget *utdanningsvalg og livsmestring*. Det nye faget skal inneholde kompetansemål om livsmestring og psykisk helse for hele ungdomstrinnet, mens området utdanning og yrker i læreplanen kun legges til 10. trinn.³³

Flere og mer valgfag på ungdomstrinnet

Stoltenbergutvalget foreslo å forbedre valgfagene som et tiltak som kan redusere kjønnsforskjellene på ungdomstrinnet.

Jenter får bedre standpunkt- og eksamenskarakter enn guttene i alle fag bortsett fra i kroppsøving. Det samme gjelder i alle valgfag, inkludert valgfaget *fysisk aktivitet og helse*. Kjønnsforskjellene i valgfagkarakterer utgjør omtrent 0,4 karakterpoeng i jenters favør. Dette er omtrent like store kjønnsforskjeller som i de andre undervisningsfagene.

Men samtidig finner utvalget at kjønnsforskjellene i karakterer i valgfag med flest gutter er mindre enn i andre valgfag. For eksempel i valgfag som *fysisk aktivitet og helse, teknologi i praksis og natur, miljø og friluftsliv*. Valgfagene er svært kjønnsdelte.

Kunnskapsgrunnlaget gir ikke et entydig svar på i hvilken grad gutter og jenter tidlig har kjønns-

typiske preferanser, og hva som kan være mulige forklaringer på kjønnsdelte valgfag. Men samtidig er det forskning som tyder på at jenter og gutter presterer ulikt på ulike interesseområder i skolealderen, for eksempel at gutter i gjennomsnitt er flinkere på kunnskapsområder som er preget av makt og status, mens jentene i gjennomsnitt er flinkere på kunnskapsområder rettet mot familie og omsorg. For eksempel er kjønnsforskjellene større i språkfag og de praktisk-estetiske fagene, *mat og helse og kunst og håndverk*, enn de er i matematikk.

Utvalget mente at dersom elever i større grad kan velge undervisningsfag ut fra sine egne interesser, kan det bidra til å redusere kjønnsforskjellene i grunnskolen. En evaluering viser at elever gleder seg til dager med valgfag (Dæhlen & Eriksen, 2015), noe som kan øke motivasjonen og gleden over skolen mer generelt. Det er særlig lite motiverte elever som har større motivasjon og arbeidsinnsats i valgfag enn i andre fag. Men denne gruppen trives mindre i valgfag enn andre elever, dersom de ikke har interesse for faget. Altså er et bredt tilbud av valgfag en viktig faktor for å redusere kjønnsforskjeller.

Elever på ungdomstrinnet hadde, før den siste fagfornyelsen, kun 57 timer med valgfag i løpet av ett år (171 timer for hele trinnet), noe som tilsvarer 1,5 timer i uken i gjennomsnitt. Skolene kunne velge mellom 15 forskjellige valgfag, og tilby minst to av disse. Men for å undervise i valgfagene kreves det ikke relevant kompetanse i faget. Altså er det sannsynlig at lærernes kompetanse legger betydelige føringer på hvilke valgfag skolene tilbyr til sine elever. Dette kan også henge sammen med at tilbudet av etter- og videreutdanning i valgfagene er lite, og at det er lav bevissthet om et slikt tilbud (Dæhlen & Eriksen, 2015).

Stoltenbergutvalget foreslo fire ulike alternativer for å forbedre valgfagene og elevenes mulighet til å få undervisning innen valgfag på ungdomstrinnet:

Alternativ A: Å beholde antall timer til valgfag innenfor datidens fag- og timefordeling, men innføre et krav om at skolene øker antall valgfag som elevene kan velge mellom fra minst to til minst fem. Dette tiltaket er også foreslått som en del av alternativ B og C.

Alternativ B: Å øke timetallet til valgfag med 570 timer ved å øke det totale timetallet for ungdomskolen tilsvarende. Dette vil gi 741 timer valgfag på ungdomstrinnet eller i gjennomsnitt fem ekstra skoletimer i uken for hvert trinn i ungdomsskolen.

Alternativ C: Å beholde dagens totale timeantall, men omfordele 171 timer til valgfag fra de andre fagene på ungdomstrinnet prosentvis ut fra fagets timetall. Da dobler man antall timer med valgfag til 342 timer, tilsvarende i gjennomsnitt tre timer i uken med valgfag.

Alternativ D: Å beholde dagens totale timeantall, men innføre en ny fagstruktur der elevene kan velge fritt mellom et større utvalg av valg- og fordypningsfag. I denne fagstrukturen er KRLE, norsk, matematikk, naturfag, engelsk, samfunnsfag, kroppsøving og utdanningsvalg obligatoriske fag, mens valg- og fordypningsfagene er de eksisterende femten ulike valgfagene, fremmedspråk/fordypningsfag/arbeidslivsfag, kunst og håndverk, musikk, og mat og helse. Skolene må tilby en minimumspakke av ti valg- og fordypningsfag, og av disse må alle skoler tilby fremmedspråk, kunst og håndverk, musikk og mat og helse.

Utvalget landet på å anbefale at alle skolene må tilby minst fem valgfag og systematisk prøve ut ulike modeller for å øke timeantallet i valgfag på ungdomstrinnet for å evaluere effektene av valgfag på elevenes motivasjon, karakterer i valgfag og andre undervisningsfag, og sannsynlighet for å fullføre videregående opplæring.³⁴

Underveisvurdering av elevene

Underveisvurderinger, som for eksempel prøver, tester, lekser og halvårsprøver, er viktige for elevenes læring. Det er også viktig hvordan tilbakemeldinger gis til elevene (Hattie, 2009). Her kan det også være kjønnsforskjeller i hvordan gutter og jenter responderer på ulike vurderingsformer.

I Stoltenbergutvalgets kunnskapsgrunnlag tyder det for eksempel på at gutter i gjennomsnitt blir mer engasjert enn jenter av konkurranse og mulighet til å vinne, mens jenter i gjennomsnitt vegrer seg i større grad enn gutter for å delta i aktiviteter som innebærer risiko. Dette kan påvirke hvordan gutter og jenter vurderer eksamen og underveisvurderinger.

Ettersom det er skolene og lærerne som fastsetter antallet og formen på underveisvurderingene i fag, mens alle kompetansemålene i læreplanen danner grunnlaget for sluttvurderingen, kan det være store forskjeller mellom skoler og klasser i omfanget av underveisvurderinger.

I PISA-undersøkelsen i 2012 ble elevene som deltok spurt om hvor mye innsats de hadde lagt i testen, dersom den hadde vært en del av sluttvurderingen for elevene. Da var Norge et av OECD-landene der forskjellen mellom faktisk innsats og tenkt innsats, dersom prøven hadde hatt betydning, var størst. Denne forskjellen var også større for gutter enn for jenter (Borgonovi mfl., 2018).

At jenter opplever mer skolestress enn gutter kan også ha betydning, ved at ulike holdninger til egne prestasjoner, opplevd forventningspress, ubalanse mellom innsats og belønning og krav fra skolen (Lillejord mfl., 2017) oppleves forskjellig.

Hvordan testene og prøvene er utformet kan også ha en påvirkning. For eksempel presterer gutter svakere på tester med mange åpne spørsmål enn på tester med flervalgs- og kortsvarsoppgaver (Solheim & Lundetræ, 2018).

Stoltenbergutvalget anbefalte derfor blant annet å kartlegge og evaluere regelverket og om lærernes praktisering av underveisvurdering på ungdomstrinnet påvirker gutter og jenters skolemotivasjon, arbeidsinnsats og skoleprestasjoner.³⁵

Sluttvurdering av eleven

Kjønnsforskjeller i sluttvurderingen kan også oppstå. Vitnemålet fra grunnskolen består av én eller to eksamenskarakterer, og 15–17 standpunktkarakterer. Grunnskolepoeng regnes ut ved å ta gjennomsnittet av alle karakterer og gange dette tallet med ti. Det er særlig mengden poeng fra språkkarakterer som kan bidra til kjønnsforskjellene ved sluttvurderingen.

Ved utgangen av grunnskolen får elevene tre standpunktkarakterer i norsk (norsk hovedmål skriftlig, norsk sidemål skriftlig og norsk muntlig), og to standpunktkarakterer i engelsk (muntlig og skriftlig). I tillegg kommer eksamen på 10.trinn, der alle elevene kommer opp i skriftlig eksamen i norsk, engelsk eller matematikk. Det er dermed en overvekt av språkkarakterer på vitnemålet fra grunnskolen. Ettersom jentene gjennomgående gjør det bedre enn guttene i alle fag, bortsett fra i kroppsøving, gir poengberegningen av jentenes vitnemål en fordel for inntak til videregående skoler.

Men kjønnsforskjellene er gjennomgående mindre i eksamenskarakter enn i standpunktkarakterer i de samme fagene. Flere har påpekt at dette kan fremkomme på grunn av ulike kjønnsstereotypiske forventninger til gutter og jenter og har derfor tatt til orde for å innføre ulike former for anonym retting av prøver.

I kunnskapsgrunnlaget til Stoltenbergutvalgets rapport er det lite som tyder på at kjønnsforskjellen i vurdering ved anonymt rettede prøver og lærerrettede prøver reflekterer lærernes kjønnsstereotypiske forventninger. Samtidig er det mye som tyder på at elevenes sosiale ferdigheter i klasserommet gir utslag i lærervurderte prøver. Slike forskjeller kan i gjennomsnitt virke i gutters disfavør og bidra til å forklare kjønnsforskjellene i eksamens- og standpunktkarakterene.

I tillegg finnes det en sammenheng mellom stort omfang av lærervurderte prøver og deltakelse i høyere utdanning. I landene med flest lærervurderte prøver er det betraktelig færre gutter som deltar i høyere utdanning. Norge er det landet i OECD som har flest lærervurderte prøver i skolen og har lavest andel gutter som deltar i høyere utdanning (Borgonovi mfl., 2018).

Stoltenbergutvalget anbefalte derfor to tiltak som kan bidra til å redusere kjønnsforskjellene ved sluttvurderinger:

Det første var å innføre rutinekrav for fastsetting av standpunktkarakterer i regelverk om elevvurdering og å stille strengere kvalitetskrav til utforming og utprøving av eksamensoppgaver.

Det andre var å innføre poengberegning av standpunkt- og eksamenskarakterer på vitnemålet fra grunnskolen og videregående opplæring vektet etter fagenes timetall. Dette tiltaket vil alene redusere kjønnsforskjellene i grunnskolen med 0,4 grunnskolepoeng av en total forskjell på 4,8. Dette tiltaket vil altså alene redusere kjønnsforskjeller, målt ved standpunktkarakterer, med rundt 8 prosent³⁶

Tiltak

Her er en ikke uttømmende liste over tiltak som bør diskuteres, og som kan være aktuelle i forbindelse med den kommende ungdomsskolereformen. Tiltakene har et særlig kjønnsperspektiv som tar hensyn til ulikhetene mellom gutter og jenter generelt og de biologiske forskjellene spesielt:

- Innføre større pilotprosjekter med senere daglig skolestart, inkludert effekt- og forskningsevaluering.
- Forbud mot digitale innleveringsfrister sent på kvelden.
- Gradvis innføring av et frivillig 11. skoleår, inspirert av den danske efterskolen. Dette skal være et tilbud både for elever som ønsker å tette faglige hull og for elever som vil utsette sitt yrkes- og utdanningsvalg før videregående opplæring. En annen mulighet er å utrede konsekvensene av å innføre en niårig grunnskole med tiårig obligatorisk skolegang, med et tilbud om efterskole eller et ekstra grunnskoleår.
- Etablering av flere produksjonsskoler, slik som Hyssingen i Bergen, som et alternativt skoletilbud til elever som har store faglige hull og fravær fra grunnskolen.
- Øke valgfagstilbudet og antall timer med valgfag på ungdomstrinnet, særlig i 9. klasse.
- Innføring av pilotprosjekter hvor deler av karakteren i noen fag (for eksempel 25 prosent) i 9. klasse er tellende på standpunktkarakteren ved endt 10. klasse.
- Innføring av tilsvarende pilotprosjekter hvor elevene i 9. klasse ikke får karakterer i fag som i dag ikke er tellende på vitnemålet eller redusere antall fag som gir karakterer i 9.klasse.
- Innføring av flere flervalgsoppgaver som en del av standpunktkarakteren.
- Endring av poengberegningen av standpunkt- og eksamenskarakterer på vitnemålet fra grunnskolen og videregående opplæring, vektet etter fagenes timetall.
- Reduser betydningen av «ansvar for egen læring».
- Innføring av tydeligere regler og rutiner, med mer forutsigbarhet og konsekvente reaksjoner fra skolens side.

Civita er en liberal tankesmie, som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Den enkeltes publikasjons forfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemeldinger, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på mats@civita.no eller civita@civita.no

Sluttnoter

- 1 Stortinget, «Representantforslag 18 S (2021–2022)», side 1 og 4, stortinget.no, <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/representantforslag/2021-2022/dok8-202122-018s.pdf>
- 2 Høyre, «Høyres partiprogram 2021–2025», side 27, hoyre.no, <https://hoyre.no/content/uploads/2021/10/Hoyres-stortingsvalgprogram-2021-25-.pdf>
- 3 Stortinget, «Dokument 8:18 S (2021–2022), Innst. 129 S (2021–2022)», stortinget.no, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/?p=86198>
- 4 Regjeringen, «Hurdalsplattformen», side 53, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/contentassets/cb0adb6c6fee428caa81bd5b339501b0/no/pdfs/hurdalsplattformen.pdf>
- 5 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 11, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 6 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 42, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 7 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 40-43, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 8 Forskningsdagene, «Gir hjerneforskning svaret på hvorfor jenter er flinkere på skolen enn gutter?», artikkel, 23.08.2020, forskningsdagene.no, <https://www.forskningsdagene.no/artikler/gir-hjerneforskning-svaret-p-hvorfor-jenter-er-flinkere-p-skolen-enn-gutter!t-8125>
- 9 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 19 og 92-93, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 10 Forskning.no, «Spør en forsker: Hva skjer med kroppen under puberteten?», artikkel, 12.09.2018, <https://forskning.no/hormoner-menneskekroppen-hjernen/spor-en-forsker-hva-skjer-med-kroppen-under-puberteten/1230352>
- 11 Forskning.no, «Derfor er unge menn involvert i flest ulykker», artikkel, <https://forskning.no/sinf-barn-og-ungdom-menneskekroppen/derfor-er-unge-menn-involvert-i-flest-ulykker/570205>
- 12 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 89-91, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 13 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring — Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 91-92, regjeirngen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 14 Men kjønn menes de problemstilling og forskjeller mellom gutter og jenter, og kvinne og mann, som Stoltenberg-utvalgets mandat og utredning definerte og fokuserte på. Andre problemstillinger rundt kjønn og kjønnsidentitet i skolen og utdanningssystemet er ikke fokusert på i dette notatet.

- 15 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 87 og 185-193, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 16 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 87 og 130-131, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 17 Forskning.no, «Bør første time begynne senere?», artikkel, 18.09.2017, forskning.no, <https://forskning.no/ny-barn-og-ungdom-sovn/bor-forste-time-begynne-senere/322350>
- 18 Vedaa, Øystein; West Saxvig, Ingvild, Wilhelmsen-Langeland, Ane; Bjorvatn, Bjørn & Pallesen, Ståle, «School start time, sleepiness and functioning in Norwegian adolescents», artikkel, Scandinavian Journal of Educational Research, Volume 56, 2012, side 55–67, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00313831.2011.567396>
- 19 The Economist, «California pushes back public-school start times», artikkel, 23.06.2022, economist.com, <https://www.economist.com/united-states/2022/06/23/california-pushes-back-public-school-start-times>
- 20 Holen, Solveig, «Utdanningsvalg i overgangen fra ungdomsskole til videregående opplæring: En litteraturgjennomgang», NIFU Arbeidsnotat 2014:6, nifu.no, <https://www.nifu.no/publications/1127695/>
- 21 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 217-219, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 22 Skibelund Gymnastikk- og Idrætsfeterskole, «Historie», artikkel, <https://www.s-g-i.dk/skolen/historie/>
- 23 Wikipedia, «Efterskole», norsk språk, hentet 04.07.22, wikipedia.org., <https://no.wikipedia.org/wiki/Efterskole>
- 24 Utdanningsnytt.no, «Tusenvis av danske ungdommer velger bort ungdomsskolen – og tar “efterskolen” i stedet», artikkel, 10.10.2018, utdanningsnytt.no, <https://www.utdanningsnytt.no/danmark-fagartikkel/tusenvis-av-danske-ungdommer-velger-bort-ungdomsskolen--og-tar-efter-skolen-i-stedet/169867>
- 25 Danmarks Statistik, «Efterskolen - hvad fører den til? – Forløbsundersøgelse om efterskoleelever i 1982 til 1997», bok, 01.12.1999, dstk.dk, <https://www.dst.dk/da/Statistik/nyheder-analyser-publ/Publikationer/VisPub?cid=4582>
- 26 Wikipedia, «Efterskole», dansk språk, hentet 04.07.2022, wikipedia.org, <https://da.wikipedia.org/wiki/Efterskole>
- 27 Nordahl, Thomas; Sunnevåg, Anne-Karin & Løken, Gro, «Det er fedt – Evaluering af det frivillige 10. skoleår i Danmark», bok, side 55-61, <https://www.ucn.dk/Files/Billeder/ucn/Kurser-og-videreuddannelser/LP-modellen/LP-Rapport-Det-er-fedt.pdf>
- 28 NOU, «I første rekke – Forsterket kvalitet i en grunnopplæring for alle», NOU 2003: 16, side 232-240, 5.juni 2003, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/contentassets/37a02a7bd6d94f5aacd8b477a3a956f3/no/pdfs/nou200320030016000dddpdfs.pdf>

- 29 Vestlandet fylkeskommune, «Om produksjonsskolen», hentet 04.07.2022, hordaland.no, <https://www.hordaland.no/nn-NO/skole/hyssingen-produksjonsskole/om-skulen/>
- 30 Bergens Tidene, «Mange har godt av å gjøre noe annet før videregående», Ravnå, Stine, doktorgradsstipendiat, University og Cambridge, debattinnlegg, 08.04.2019, bt.no, <https://www.bt.no/btmeninger/debatt/i/9vpW1w/mange-har-godt-av-aa-gjoere-noe-annet-foer-videregaaende>
- 31 Utdanningsdirektoratet, «Utdanningsvalg (UTV01-03)», hentet 04.07.2012, udir.no, <https://www.udir.no/lk20/utv01-03?lang=nob>
- 32 Lødding, Berit & Holen, Solveig, «Utdanningsvalg som fag og utfordring på ungdomstrinnet: Sluttrapport fra prosjektet Karriereveiledning i overgangen mellom ungdomsskole og videregående opplæring. Evaluering av Kunnskapsløftet», NIFU-rapport 2012:28, nifu.no, <https://www.nifu.no/publications/952164/>
- 33 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 203-205, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 34 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 206-209, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 35 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 209-210, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>
- 36 Stoltenbergutvalget, «NOU 2019: 3 - Nye sjanser – bedre læring – Kjønnforskjeller i skoleprestasjoner og utdanningsløp», side 210-213, regjeringen.no, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2019-3/id2627718/>